

Nytt lys på Zimbardos fengselseksperiment

Reidar Ommundsen

Blir aggressive mennesker tiltrukket av jobben som fengselsvokter? Overgrepene mot fanger i Abu Ghraib-fengslet i Bagdad har fått to sosialpsykologer til å se nærmere på Philip Zimbardos klassiske eksperiment.

Bakgrunnen for Zimbardos eksperiment var en mediedebatt i USA på 70-tallet om livet i amerikanske fengsler. Man spurte seg hvorfor fanger så ofte ble behandlet brutalt og nedverdiggende; hvorfor fangevoktere så ofte var voldelige. Temaet ble nylig igjen løftet frem i media gjennom omtalen av hvordan fanger hadde blitt behandlet i Abu Ghraib-fengslet i Bagdad.

Enkelte har hevdet at dårlig fangebehandling skyldes at spesielt aggressive mennesketyper kan føle seg tiltrukket av vokteryret. Den vanlige forklaringen på 70-tallet var at årsaken var å finne i personligheten til vokterne. Sosialpsykologen Philip Zimbardo og medarbeidere spurte derimot om ikke selve fengselssituasjonen kunne bidra til brutalitet og nedverdiggende behandling. Fengslet som institusjon er i seg selv strukturert til å være frihetsberøvende. Vokterne er gitt makt gjennom den jobben de har, mens de innsatte er maktesløse. Zimbardo tenkte at slik makt over andre kan virke korrumpierende, og hans hypotese var at trekk ved fengslet som institusjon i seg selv kunne gi grobunn for brutalitet mot innsatte.

For å teste denne hypotesen arrangerte Zimbardo et eksperiment. En annonse ble rykket inn i en studentavis der de søkte etter studenter til å delta i en undersøkelse. I annonse fremgikk det at forsøket skulle dreie seg om livet i et fengsel. Undersøkelsen skulle maksimum gå over 14 dager og betalingen var \$15 dagen. Sytti interesserte meldte seg. De ble først intervjuet for å luke ut dem som måtte ha tegn på personlighetsforstyrrelse. Forskerne søkte med dette å sikre at resultatet av eksperimentet ikke kunne forklares som utslag av sære personlighetsegenskaper. Ut fra denne silingen fikk 24 studenter i alderen 17 til 30 år gå videre. Ingen hadde på personlighetstestene blitt vurdert til å ha vist tegn på aggressivitet og voldelighet, og ingen hadde sittet i fengsel tidligere. Ved å kaste krone og mynt ble 12 tilfeldig valgt ut til å gå inn i rollen som fangevoktere. De resterende 12 fikk tildelt rollen som fanger. Alle visste med andre ord at det bare var tilfeldigheter som skilte dem fra å ha havnet i rollen som fangevokter eller som fange.

Fengslet var konstruert for anledningen. Det lå i kjelleren til Det psykologiske instituttet ved Stanforduniversitetet. Det var celler med solide gitter. De som var utpekt som fanger, ble anholdt i sine hjem. Selv om de var forberedt, var det overraskende at arresten ble foretatt av uniformert politi fra den lokale politistasjonen. De ble kroppsvisitert og deretter kjørt med bind for øynene til fengslet i ekte politibiler med hylende sirener. I fengslet møtte de sine voktere og gikk igjennom en mottaksprosedyre med fingeravtrykk og fotografering. De måtte deretter kle seg nakne for å bli avluset. De fikk ikke beholde egne klær, men fikk fengselsklær påført et identifikasjonsnummer. De som var utnevnt til å være fangevoktere, hadde oppgaven å ta hånd om denne mottaksprosedyren. De bar uniformer, solbriller med speilglass og hadde håndjern, nøkler til cellene, fløyter og batonger. De gjorde et fryktinngytende inntrykk.

Vokterne hadde på et eget formøte blitt informert om at de skulle drive fengslet effektivt, og at det skulle holdes orden, så langt dette var «praktisk og etisk forsvarlig». Dette innebar at fangene hadde å stille for opptelling flere ganger om dagen, og at de skulle ropes opp med nummer. Vokterne kontrollerte at fangene bare fikk gå på toalettet tre ganger om dagen. De leverte også ut tre mettende, men lusne måltider per dag. Fangene på sin side var innforstått med at de ville oppleve

frihetsberøvelse, overvåkning og disiplin. Scenen var satt. Deltakerne måtte fra nå av klare seg på egen hånd. I hvilken grad ville de gå opp i rollene, og hvordan ville voktere og fanger reagere på hverandre i denne nye og ukjente situasjonen?

Forskerne ble forskrekket over det de registrerte de neste dagene. Særlig ble tre–fire av vokterne i økende grad ufyselige mot fangene. Dette skjedde uten at fangene i utgangspunktet hadde opptrådt provoserende. Likevel herset vokterne med dem. Etter hvert utviklet det seg en negativ samspillsdynamikk mellom voktere og fanger: Fangene reagerte på hersingen og trakasseringen. Protestene deres ble i neste omgang møtt med straffetiltak. Etter en tid ga flere av fangene opp; de ble passive og underkastende, noen ble likegyldige eller motløse. Allerede etter 36 timer måtte Zimbardo beordre vokterne til å sette fri en fange som bar preg av akutt depresjon. I dagene etter måtte flere fanger frigis. En fange hadde utviklet et psykosomatisk betinget utslett over hele kroppen. Etter seks dager var de resterende fangene så preget av det de hadde gjennomgått, at eksperimentet måtte avblåses.

Eksperimentet er blitt kritisert av flere. Noen mente at det var uetisk – noe det så absolutt var. Andre var kritiske til verdien av eksperimentet fordi fengselssituasjonen tross alt var en simulering eller en slags lek på lissom. Men gjennomgående har de fleste sosialpsykologer vært enige om at Zimbardo hadde demonstrert hva helt alminnelige mennesker kan få seg til å gjøre dersom de blir gitt makt over andre, og i sosialpsykologiske lærebøker er eksperimentet brukt som klassisk evidens på hvor sterkt visse sosiale situasjoner kan prege helt vanlige folks atferd. Funnene til Zimbardo har også senere blitt brukt av den kjente sosialpsykologen Susan Fiske for å forklare atferden til vokterne i Abu Ghraib-fengslet.

Nå har to sosialpsykologer sett på eksperimentet med nye øyne. De tok utgangspunkt i at annonseteksten Zimbardo benyttet for å rekruttere deltakere til eksperimentet, eksplisitt nevnte at undersøkelsen dreide seg om livet i fengsler. De to forskerne spurte seg derfor om ikke nettopp dette kunne ha tiltrukket spesielt aggressive mennesketyper, og at intervjuprosedyren for å luke ut slike personer kanskje ikke hadde vært grundig nok. For å teste hypotesen om at annonsen til Zimbardo kunne ha tiltrukket seg spesielle personer, gjorde de en ny undersøkelse. Ethiske regler umuliggjorde en nøyaktig gjentakelse av eksperimentet til Zimbardo. I stedet ble det laget to annonsetekster; den ene teksten sa at studien dreide seg om «livet i fengsler», den andre at det var en «psykologisk undersøkelse». Honoraret for deltakelse var dessuten justert for inflasjon og nå satt til 70 dollar per dag. Hensikten med de to versjonene av annonsen var å se om annonsen til Zimbardo ville trekke til seg flere med aggressive tendenser.

Hver av de to annonsene ble rykket inn i studentaviser ved tre universiteter, altså seks i alt. Hver annonse innholdt også en e-postadresse som interesserte kunne benytte for å motta et påmeldingsskjema. De som meldte sin interesse, fikk så tilsendt dette skjemaet på epost sammen med en rekke ulike personlighetsmål egnet til å skille mellom ulike personlighetsprofiler som kunne gi indikasjon på aggresjonsnivå, sosial dominans, etc., samt også positive egenskaper som empati og altruisme. Påmeldingen og personlighetsmålene kunne fylles ut direkte på PC og returneres via e-post. Det meldte seg 30 interesserte til «fengselsundersøkelsen», 61 (her kalt kontrollgruppen) til den andre undersøkelsen.

En sammenligning av de ulike personlighetsmålene viste en klar forskjell. De som hadde meldt sin interesse for å delta i en undersøkelse av livet i fengsler, skåret klart høyere på å være mer sosialt dominante, aggressive etc. sammenlignet med kontrollgruppen, og de skåret også lavere på empati og altruisme. De to forskerne gjør det klart at disse funnene i og for seg ikke kan motbevisse resultatene til Zimbardo, men hevder at de nye funnene likevel er egnet til å gjøre oss sosialpsykologer mer ydmyke

og mindre skråsikre når det gjelder å utelukke at spesielle personlighetsegenskaper kan bidra til å forklare Zimbardos funn – og kanskje også atferden til vokterne i fengslet i Bagdad. Sosiale situasjoner gir nok ofte føringer for atferd, men personlige disposisjoner kan også spille inn, for eksempel ved at en søker til situasjoner som «matcher» ens personlighet.

